

Verginia: egy szükségszerű halál

Jancsovcics Fanni

Bevezetés

A római történelem két fontos fordulópontjához, amelyek az állam intézményeit is alapvetően átformálták, egyaránt egy-egy nő halálát kapcsolja a hagyomány. A királyok elűzését és Lucretia alakját, valamint a *decemvirek* bukását és Verginia halálát az alapvető hasonlóságokon túl Livius explicit módon is összekapcsolja.¹ Ezt a kapcsolatot, ha lehet, még szorosabbá teszi a két nő történetének előadásmódja, elsősorban a leírás drámai elemei.² Tanulmányomban ezt a drámai elbeszélésmódot vizsgálom meg részletesebben, valamint a politikum és a nők kapcsolatát, amelyet Verginia esete szemléletesen tárhat olvasói elé.

Annak érdekében, hogy Livius drámaiságának sajátosságát a maga teljességében megérthessük, feltételezzünk egy elképzelt, tökéletes római olvasót, aki Livius minden – kimondott és kimondatlan – olvasói felé támasztott szerzői elvárásának megfelelt. E liviusi mintaolvasó³ keresése során azonban a drámaiság mellett egy másik, szintén nem elhanyagolható kontextust szükséges figyelembe vennünk, amely megint csak alapjaiban határozza meg a liviusi narratíva értelmezését. Azt a lényegi megfigyelést tehetjük, hogy a Livius olvasó kortárs közönségnek amellet, hogy ismernie és értenie kellett a színházi alkotásokat, feltétlenül rendelkeznie kellett bizonyos fokú jogi képzettséggel is, ugyanis e kettő nélkül Livius szerzői szándéka nem érhető meg teljes mélységében. Livius leginkább olyan olvasóknak ír, akik képesek dekódolni a jogi bonyodalmakat, pereket és ezenfelül esztétikai igényt támasztanak azok színpadias, drámai leírása iránt is.

Verginia esetének jogi vonatkozásai

A *decemvirek* történetének középpontjában szintén egy ilyen perjelenet szerepel, amelyben a testület elnöke, Appius Claudius bíraskodik egy plebeius lány jogállását vitató perben. A Város alapítása utáni 302. évben a *senatus decemvirek*et választott egy évre, hogy azok tíz táblában foglalják össze az addig íratlan törvényeket a népnek. Az egy év letelte után azonban a *decemvirek* nem akartak megválni hatalmuktól, arra hivatkozva, hogy a törvények újabb két táblányi kiegészítésre szorulnak, így meghosszabbították megbízatásukat. Ezzel erős kontrasztban áll az a tény, hogy magához a törvényalkotás eseményéhez szorosan kapcsolódik a törvény egyik írásba foglalójának törvényt kijátszó magatartása. Appius Claudius nemcsak hogy korlátlan hatalom megszerzésére törekedett a testület többi tagjával együtt, hanem még egy plebeius lányra is szemet vetett. A lányt különböző ígérekkel, ajándékokkal sem tudta elcsábítani, így elhatározta, hogy perrel szerzi meg magának. Egy *cliensét*, M. Claudius megbízta, hogy lépjen fel követelőként, azzal az indokkal, hogy Verginia az ő rabszolgánőjétől született rabszolgánője. A lány apjának távollétét próbálta ily módon kihasználni. A per lefolytatásához viszont a törvény értelmében szükség volt az apára, egyedül ő képviselhetette lányát a per során. Így L. Verginiust hazahívják; a per azonban így sem neki kedvez, hanem Appius ravaszkodásának. A lányt végül M. Claudius tulajdonának ítélik, viszont az ítélet végrehajtása előtt Verginius engedélyt kér, hogy

lányának dajkájával beszélhessen. Ezt kihasználva az ott lévő hentesbódék egyikéről felragadott késsel megöli tulajdon lányát, akinek megölését is elfogadhatóbbnak érzi, mint szabadságtól való megfosztását, megbecstelenítését. Verginia halála felrzza a népet beletörődéséből, kivonulnak a Szent Hegyre, majd miután a *senatus* lemondatta a *decemvireket*, Appiust felelőségre vonják. A közelgő, elkerülhetetlen összecsapás az aequusokkal, a fennálló háború folytatása szintén az állam rendjének visszaállítását kívánta. Miután a *consul* hatalmat helyreállították, a rómaiak megütköznek az ellenséges sereggel, de az első csatában seregük vereséget szenved. Ekkor az egyik *consul*, Valerius beszédet intéz a katonákhoz, amelyben Verginia *exemplum*ával próbálja motiválni az elkeseredett katonákat:

unam Verginiam fuisse cuius pudicitiae in pace periculum esset, unum Appium cuiem periculosae libidinis; at si fortuna belli inclinaret, omnium liberis ab tot milibus hostium periculum fore.

A béke idején egyedül Verginia erénye forgott veszélyben, s Appius volt az egyetlen polgár, akit bűnös szenvedélye veszedelmessé tett; de ha elpártol tőlük a hadiszerencse, valamennyiük gyermekeit veszedelem fenyegeti a sokezernyi ellenség részéről.

Livius III. 61, 4 (Kis Ferencné fordítása)⁴

A római apák gyermekeik élete és halála feletti hatalmát a hagyomány Romulusnak tulajdonítja. Dionysios Halikarnasseus történeti művében hangsúlyozza, hogy a *pater familias* e hatalma felnőtt fiaira is kiterjed, egészen házasságkötésükig. Az atyai hatalom állami törvényeken felül állását bizonyítandó úgy fogalmaz, hogy a *pater familias*nak még akkor is jogában állt fiát elhurcolni, ha az éppen a *senatus* vagy a nép előtt mondott beszédet, és az atyai hatalomtól senki sem tudta megvédeni a fiút (*Rómaiké Archaologia* II. 26, 5). Az atyai jog meglétének legkorábbi időpontját a Horatiusok és Curatiusok párviadalához köthetjük,⁵ Horatius felett *duumvirek* ítélik meg *perduellio* elkövetése miatt, apját P. Horatius tanúként idézik be, aki elismeri, hogy fia jogosan ölte meg hűgát: „ha nem így történik a dolog, atyai jogánál fogva fiát büntette volna meg” (I. 26, 9).

A tulajdon gyermekét megölni kész apa figurája miatt Verginia történetét a római történelem olyan epizódjaival olvashatjuk össze, mint Manlius Torquatus vagy a Postumius *consul exempluma*. Harris részletes katalógusban összegzi a római történetírás e típusba sorolható elbeszéléseit a *pater familias vitae necisque potestas*át vizsgálandó. Összesen tizenhárom történetet elemez; a felsorolt esetek közül mindössze kettőben merül fel a lehetőség, hogy az apa jogtalanul cselekedett. A tizenkét táblás törvények rendelkezései között szerepel, hogy a *pater familias*nak rendelkeznie kell *iusta causával*, azaz jogos indokkal *vitae necisque potestas*ának gyakorlásához;⁶ *iusta causa* nélkül nem beszélhetünk az atyai hatalom gyakorlásáról, hanem egyszerű *parricidium*ról. Harris három olyan esetet vizsgál, ahol lánygyermekéről van szó, köztük Verginia történetét; az ő halálát azonban mindössze arra alapozva sorolja az olyan történetek közé, ahol az apa jogosan és legálisan gyakorolta *vitae necisque potestas*át, hogy egyetlen antik forrás sem említi, hogy jogtalan lett volna Verginius cselekedete.

A lánygyermek megöléséről Harris általánosságban azt állapítja meg, hogy csupáncsak akkor említésre méltó a történet, ha a lány tökéletesen ártatlan volt, vagy ha *pudicitia*ján csorba esett.⁷

Mirković e *patria potestas*-katalógus példait veszi sorra és vizsgálja őket abból a szempontból, hogy jogosan gyakorolta-e az apa élet és halál feletti hatalmát. Elemzésében arra jut, hogy a Harris által felsorolt, fiúgyermek megöléséről szóló történetek nagy része valójában nem a *patria potestas*ról szól, mivel a szóban forgó apák egyúttal *magistratusok* is, és az utóbbi minőségükben, nem pedig apaként cselekszenek, amikor fiaikat halálra ítélik és megölik.⁸ Konklúzióként a szerző arra jut, hogy ez azért lehetséges, mert ezekben az ügyekben nem a magánszférába tartozó bűnökről van szó, hanem államellenes cselekedetekről. Így Harris kérdése valójában nem az atyai hatalom jogos gyakorlására irányul, hanem az állam ellen elkövetett bűnök és az atyai hatalom gyakorlásának kapcsolata, a köztük húzódozó konfliktusra.⁹ Mirković követi Harrisnak a lányokra vonatkozó hármast listáját is, Horatia története kapcsán viszont más következtetésre jut. Míg Harris az apa–fiú konfliktus történetei közé sorolja Horatia meggyilkolását – hiszen az apa, P. Horatius *potestas*át a fia megmentésére használja, nem pedig lánya megölésére –, addig Mirković az apa–lány konfliktus történetei közé sorolja, mivel az apa–fiú konfliktust a Horatia felett való ítékezés joga váltja ki.¹⁰ Ezzel a *vitae necisque potestas* legkorábbi történetét ahhoz a kérdéshez köti, hogy a lányok feletti bíraskodás joga kit illet meg: a család összes férfitagját vagy csupán a *pater familiast*?

Verginia történetét is hasonló szempontból vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy szembevetendő az a szerkesztési elem, miszerint Livius az apa, Verginius figuráját csak a történet és a per vége felé hozza be pusztán azért, hogy a lány halála a lehető legdrámaibb legyen. Verginius megjelenéséig Verginiát anyai nagybátyja, P. Numitorius és vőlegénye, L. Icilius védi, ami Mirković szerint egy olyan korai szociális rendszert sejtet, amelyben az anya testvére fontosabb, mint az apa.¹¹ Emellett azt is kétségbe vonja, hogy lehetséges-e egyáltalán Verginia halálát az apa *vitae necisque potestas*ából következően legálisan ítélni. Mindezt arra hivatkozva teszi, hogy Kr. e. 444 előtt plebeiusok nem köthettek *conubiumot*, *vitae necisque potestas* az apáknak pedig csak *conubium*ból született gyermekeik fölött volt.¹² Mirković esetleges tévedésétől eltekintve ez az állítás azonban rávilágított arra, hogy a történetnek két fő konfliktusa van: Verginius házassága, azaz Verginia valós jogállása és Verginia Iciliusszal való meghiúsult házassága.

Verginia és Icilius házasságának meghiúsulása már az ítélet kihirdetése előtt felvetődik, mivel maga Icilius jelenti ki, hogy amennyiben Verginia *pudicitia*ját sérelem éri, ő kész felbontani a jegyességet.

Ez a leány az én feleségem lesz, én pedig tisztán akarom a házamba vinni (...). Verginius majd eldönti, ha megérkezik, hogy mit tegyen a lánya ügyében. De abban az egy dologban biztos lehet, hogy ha enged e férfi követeléseinek, más házasság után kell néznie leánya számára.

III. 45, 7; 11

Langlands kiemeli, hogy Verginia halálának párttörténetével, Lucretia¹³ öngyilkosságával ellentétben itt a *pudicitia* kizá-

rólág testi tisztaságként jelenik meg a szövegben, morális értéként nem értelmezik a szereplők. Appius győzelmével pedig Verginia értékét vesztí mind Icius, mind Verginius szemében.¹⁴

Ugyan látszólag végig Verginia teste és szabadsága felett vitatkoznak, a lány szabadsága mégis sajátos módon párhuzamba van állítva a nép szabadságával, amihez a lehetőséget plebeius származása szolgáltatja. Am a történet korábbi verziójában Verginia patricius volt, ahogy azt Ogilvie is említi, aki amellet érvel, hogy a történetírók politikai konfliktus iránti vágya formált Verginiából plebeius.¹⁵ A nép és Verginia *libertas*-nak összekapcsolása is azt a megállapítást látszik alátámasztani, hogy a monda politikai konfliktussá formálásának vágya teszi Verginiát patriciusból plebeius. A korábbi verzió patricius Verginiájának nyomát véli felfedezni Mirković abban, hogy Verginius *vitaecisique potestas*ának gyakorlását jogosnak ítéli meg a történet többi szereplője.¹⁶ Azonban Verginia patricius volta értelmezhetetlenné teszi a liviusi alapkonfliktust: a patricius Appius szemet vet egy lányra, akit *cliens*én keresztül próbál megszerezni magának. Ha Verginia a korábbi verzióban patricius volt, akkor ez a konfliktus értelmét veszti: semmi akadályja annak, hogy Appius feleségül vegye a lányt. A fikatív történet lehetséges történeti szituációvá realizálásakor két eshetőséggel számolhatunk: (1) a két patriciuscsalád politikai ellentétben áll egymással a plebeius-kérdést illetően, a konfliktus rövid távon a Claudiusok győzelmével zárul; (2) a történet magva egy patricius–plebeius házasság megakadályozása, s e társadalmi konfliktus meglétét Canuleus beszéde „leplezi le”.

(...) nem tudnátok-e egyéni elhatározásból tisztán megőrizni magatokat azáltal, hogy nem házasodtok a nép soraiból, és nem engeditek meg, hogy leányaitok és hűgaitok házasság útján kilépjének a patricius rendből? Senki plebeius nem tesz erőszakot patricius hajadonon: az ilyesmi a patriciusok gyönyörűsége; senki nem kényszerít rá senkit, hogy akarata ellenére házassági szerződést kössön.

IV. 4, 7–8

Maga a per azonban Verginius házasságát, illetve Verginia anyjával való kapcsolatát vonja kétségbe, és ezzel természetesen az ebből a kapcsolatból született lány jogállását is. Appius Claudius úgy próbálja megszerezni magának a plebeius származású lányt, hogy *cliense* M. Claudius magának követeli a lányt azzal az indokkal, hogy Verginia az ő rabszolgánőjétől született rabszolgánője: „a szerelmes *decemvir* segítőtársa rátette a kezét és rabszolgánőjétől született rabszolgánőjének nevezvén fölszólította, hogy kövesse” (III. 44, 6). Ez az első alkalom a narratíva során, amikor Verginia jogállását kétségbe vonják: annyi derül ki mindössze, hogy Verginiusnak M. Claudius rabszolgánőjétől

született lánya Verginia, tehát nem *conubium*ból született. Appius bírói emelvénye előtt pedig a következőket mondja:

A leány – mondja – az ő házában jött a világra, majd elrabbolták tőle, Verginius lakásába vitték, és azt mondták neki, hogy Verginius leánya (...)

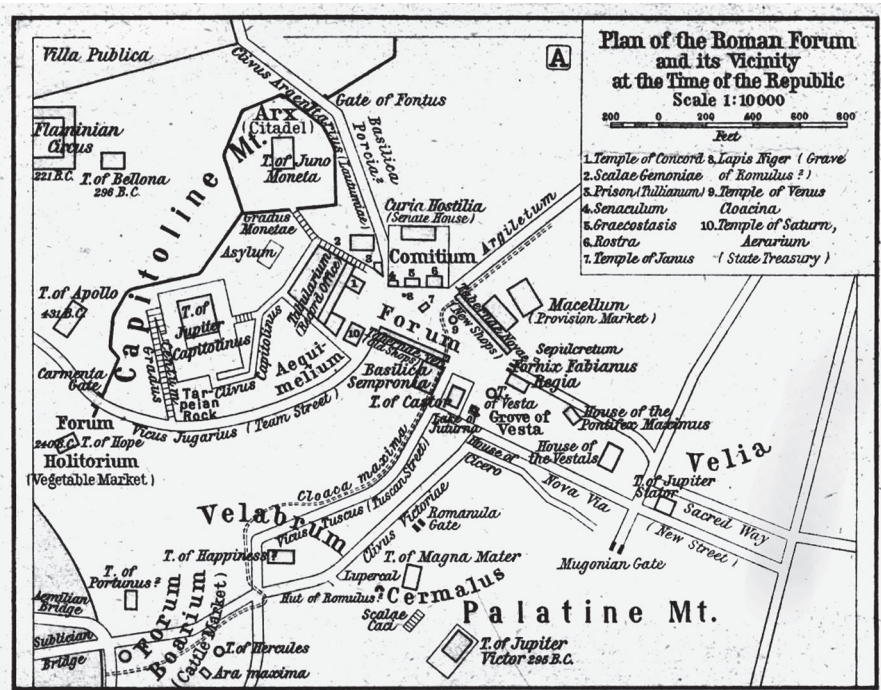
III. 44, 9

Egy caputtal később azonban, a leány védelmezőinek fellépése következtében a pert elhalasztó Appius már a következőket mondja:

Egyébként – mondta – ez a törvény csak akkor válhat a szabadság szilárd biztosítékává, ha sem ügyekre, sem személyekre való tekintettel meg nem változtatják. A szabadság visszaadása ügyében jog szerint bárki indíthat eljárást: mivel azonban a leány fölött apja rendelkezik, az igénylő tulajdonos nem adhatja át senki másnak. Haza kell tehát hivatni az apát; közben a követelő fél ugyan nem mond le jogáról, hogy magával vigye a leányt, de megígéri, hogy elővezeti, ha megérkezik az, akit apjának mondanak.

III. 45, 2–3

Az idézett szöveghelyekből világosan látszik, hogy Livius narratívájában Appius érvelésének Verginia rabszolga státusza mellett nem az az alapja, hogy Verginiusnak nem *conubium*ból, hanem egy rabszolgánővel származó, tehát törvényileg nem elismert kapcsolatából, *contubernium*ból született gyermeke,¹⁷ hanem magának Verginiusnak az apaságát vonja kétségbe. Livius tehát jóval erősebb kontúrokkal festi meg a történetet, igyekszik minél abszurdabbnak és agresszívabbnak feltüntetni M. Claudius követelését. Verginius apaságának kérdése legelősebben közvetlenül a lány halála előtt mutatkozik

1. kép. A köztársaságkori Forum térképe (forrás: Shepherd 1921, fig. 24)

meg, amikor Verginius engedélyt kér Appiustól, hogy lánya dajkjával beszéljen, alkalmat teremtve ezzel arra, hogy leányát megölje s így „védje meg” a lány szabadságát:

(...) engedd meg, hogy itt, a leány füle hallatára megkérdezzem a dajkájától, mit tud erről az ügyről, mert ha megtudom, hogy jogtalanul mondanak apjának, könnyebben belenyugszom az ítéletbe.

III. 48, 4

Verginia jogállására, illetve a *patria potestas* jogos gyakorlására az *exemplumot* szemlélő ún. elsődleges hallgatóság reakcióját hozhatjuk fel bizonyítékként. Roller Verginia *exemplum* státuszának vizsgálatakor végigveszi az *exemplum*má válás kritériumait. Második aspektusként a „nézőkkel”, pontosabban a szövegben megjelenő szemtanúkkal foglalkozik, akiket elsődleges hallgatóságnak nevez: nézete szerint ők ítélik – a társadalom által elfogadott és jóváhagyott morális normák alapján – jónak vagy rossznak a látottakat, illetve az adott személyt, s ők formálják az eseményeket társadalmilag fontossá.¹⁸ Verginia történetében az elsődleges hallgatóság az asszonyok tömege, akik Verginius cselekedete után a következőket mondják a Forumon: „E végre hoznak-e világra gyermeket, ez hát a jó erkölcs jutalma?” (III. 48, 8).

Leginkább az támasztja alá egyértelműen Verginius cselekedetének jogosságát, hogy a történet többi szereplője, azaz belső hallgatósága¹⁹ nem ítéli el tettét, sőt követendő példának tartja, és a leány tisztaságának védelmezését előbbrevalónak gondolják, mint a gyilkosság tényét. Ahogy a Forumon összegyűlt tömeg, úgy Icilius is jogosnak tartja a történeteket; olyannyira, hogy Verginia holttestét felmutatja a népnek. Ennek ellenére, ha kevésbé hangsúlyosan is, de megjelenik annak a lehetősége, hogy mégsem volt jogos a lány halála, mivel amikor Verginius véres ruhában, késsel a kezében megjelenik a Vecilius-hegyen lévő táborban, katonatársait arra kéri: „ne neki, hanem Appiუსnak tulajdonítsák ezt a bűnös cselekedetet, és ne forduljanak el tőle mint gyermeke gyilkosától” (III. 50, 5).

Az elsődleges hallgatóság egyértelműen Appiუსnak is tulajdonítja a felelősséget, Verginius cselekedetét pedig elkerülhetetlennek tartja. Tehát Mirkovićnak igazat kell adnunk abban, hogy Verginius cselekedetének jogossága korántsem magától értetődő, viszont nem Verginius *patria potestas*a kérdőjeleződik meg Livius narratívájában, hanem a *iusta causa* megléte. Ámde bármelyik eshetőség is áll fenn, ugyanazt a kérdést implikálja: lehetséges, hogy jogi csúsztatás van Livius narratívájában? Ahogy kiindulásként megállapítottuk, a liviusi mintaolvasó egyik legfontosabb tulajdonságának a jog iránti érdeklődés tudható be, vagyis általánosságban véve a jogi gondolkodásmód megléte. Livius nem részletezi a jogi eljárásokat, hanem inkább a per által nyújtott drámai szituáció kidolgozását tartja a fontosabbnak, illetve adózik olvasói jog iránti érdeklődésének.

Verginia tisztasága és áldozata

A gyilkosság jogosnak vagy legalábbis elfogadhatónak ítélésére csak az egyik lehetséges magyarázat a *patria potestas* és a *iusta causa* meglétének kérdése. Verginia *castitas*ának a nép szabadságával való összekapcsolása egy másik lehetséges ér-

telmezést is mozgósíthat. Verginia és Lucretia története kiválóan illusztrálja a római gondolkodás egy sajátos elemét: Witzke és Parker is amellet érvel, hogy a római gondolkodás a politikai változást a női szexualitással kapcsolta össze.²⁰ Parker a Vesta-szüzek kivégzése és lehetséges áldozat voltuk vizsgálata során beszél általánosságban a női szexualitás és az állam kapcsolataról. Azonfelül, hogy a Vesta-szűz érintetlen teste Róma városa érintetlenségének metonímiájaként értelmezhető, az antikvitásban a női erény a köz „morális egészségének” is jele volt. Ez Rómában nem csupán retorikai közhelynek számított, hanem a mítikus és a történeti „valóság” szerves részét képezte.²¹ Verginia és Lucretia történetének is kulcsfogalma a *puđicitia*, illetve a *castitas*. Az ezeken csorbát ejtő erőszak (legyen az ténylegesen megvalósult, vagy csak fenyegető potencialitás) áldozatai viszont e szemlélet szerint nem annyira annak fizikai elszenvetői, hanem az érintett nők férfi hozzátartozói. Lucretia megerőszkolásával Sextus Tarquinius Collatinus férjje és Lucretius apai hatalmát sérti meg.²² A nők és szexualitásuk kontrollálása az állam rendje feletti kontroll szimbólumaként jelent meg.²³ Livius Verginia történetének leírásában is tökéletesen nyilvánvalóvá teszi a *puđicitia* és a szabadság közti kapcsolatot.²⁴ Az állam rendje ellen irányuló belső fenyegetés, vagyis a *decemvirek* hatalmának megtörése után a külső fenyegetéssel is le kell számolni a teljes helyreálláshoz. Az *aequusok* és *vols-cusok* ellen újra felvett háború fordulópontján Valerius *consul* beszédet intéz a római sereghez, melyben szintén a női *puđicitia* jelenik meg, mintegy az állam rendjének fokmérőjeként:

A béke idején egyedül Verginia erénye forgott veszélyben, s Appius volt az egyetlen polgár, akit bűnös szenvedélye veszedelmessé tett; de ha elpártol tőlük a hadiszerecnse, valamennyiük gyermekeit veszedelem fenyegeti a sokezernyi ellenség részéről.

III. 61, 4

A *puđicitia* és a nép *libertas*ának nyilvánvaló összekapcsolása Verginia halálának a következő értelmezését implikálja: mivel szexuális tisztasága csak halálával menthető meg, így halála a Város jóllétéért, rendjének helyreállításáért és a nagyobb jóért tett áldozati felajánlássá válik.²⁵ Verginia áldozatként való értelmezése szolgálhat magyarázatul arra is, hogy a történet elsődleges hallgatósága miért fogadja el Verginius tettét. Euripidés *Elektrájában* Klytaimnéstra azzal indokolja Agamemnón meggyilkolását, hogy Iphigeneia Helené vágya miatt lett feláldozva. Viszont, ha a város megmenekülése érdekében történt volna az áldozat, akkor megbocsájtotta volna Agamemnónnak (vö. *Elektra* 1011–1050). Girard értelmezése szerint Klytaimnéstra azt nem tudja megbocsájtani Agamemnónnak, hogy az áldozat funkciója nem volt rituális értelemben „normális”, tehát nem azért történt, hogy egy ártatlan élet elvételével sokan megmeneküljenek.²⁶ Iphigeneia feláldozása tehát nem teljesíti be az áldozat „normális” funkcióját, ellentétben Verginia meggyilkolásával. Verginia halálával az egész Város megszabadul a *decemvirek* *tyrannosi* hatalmától, és éppen ezért érezhetik helyénvalónak Verginius tettét mind a történet „belső” résztvevői, mind a történeti elbeszélés Liviuossal kortárs olvasói. Bár Livius expliciten nem nevezi áldozatnak az eseményt, sem Lucretia, sem Verginia esetében, azonban mindkét leírásban szerepelnek olyan részletek, amelyek rituális gyilkosságra

utalnak. A vér jelenléte több szempontból is hangsúlyos: egyrészt elengedhetetlen velejárója, integráns része a rituális cselekedetnek, másrészt bizonyító erővel bír. Lucretia öngyilkossága után „Brutus kirántotta Lucretia sebéből a vértől csöpögő kést” (I. 59, 1), majd az isteneket hívva tanúul megeskette Collatinust, Lucretiust és Valeriust. Ez a véreskű²⁷ az, amely Brutus és Lucretia rokonainak későbbi cselekedeteit személyes bosszúból a köz érdekében való fellépéssé változtatja.²⁸ Verginiát apja a közelben lévő hentesbódéről felkapott henteskéssel szúrja le, mely az emberi és állati vér keveredését sejteti. Ezzel a vérrel átkozza el Verginius Appiust. Verginia áldozat voltát erősíti az a tény is, hogy a lány Venus Cloacina szentélye mellett hal meg. Ogilvie továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy Livius az általánosabb *exsecror* helyett a *consecro* igét használja Verginius felkiáltásában (*'te', inquit, 'Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro'*, III. 48, 5). A *consecro* igét Verginiuszal kimondatva Livius Verginia halálát és kiömlő véréát az isteni szférához köti.²⁹ Tehát Verginius lánya vérével megátkozva kiszolgáltatja a női *pudicitia*t és így az állam rendjét veszélyeztető Appiust az istenek haragjának.

A liviusi elbeszélés és a dráma műfajának kapcsolata

Verginia vérenek látványa a történet további szakaszában is jelentőséggel bír: Verginius a véres késsel tör magának utat a Forumon összegyűlt tömegben. Véres togájában, kezében a késsel érkezik meg a katonai táborba is, így kéri katonatársait, hogy ne ítéljék el, a felelőséget ne neki tulajdonítsák, hanem Appiusnak. A vér látványa mellett visszatérő motívum a nyilvános térben a halott női test látványa is. Lucretia testét Collatia forumára viszik, itt mond beszédet felette Brutus,³⁰ Verginia holttestét pedig Icilius mutatja fel a tömegnek. E meglehetősen színpadi hatású elemek viszont már Livius drámaiságra hajló narratívaformáló eljárásából is következhetnek, nemcsak a két nő halálának rituális jellegéből. Minden közösségre a legnagyobb veszélyt az ellenőrizetlen, kölcsönös erőszak jelenti, mely az erőszak láncreakcióját indítja el. Ahogy az erőszak köre bezárul, a társadalom eléri az „áldozati krízist”, melyet csak újabb „speciális” erőszakkal, áldozattal lehet feloldani.³¹ Verginia halála azonban nemcsak az „erőszak láncreakcióját” megtörő áldozat, mely helyreállítja a társadalom felborult rendjét, hanem halálát a dráma kritériumainak való megfelelés is kívánja. Aristotelés definíciója szerint a tragédiának feladata a részvét és a félelem keltése, ezt szolgálja a vér képszerű leírása és a holttest látványa Liviusnál.³²

Pauw három lehetséges okkal magyarázza Livius narratívájának feltűnő drámaiságát: (1) Róma korai történetének természetében drámai, mivel heroikus tettek és pátosz jellemzi. (2) Befolyásolja az a konvenció, hogy tragikus-patetikus technikával ábrázolja a történelmet. (3) Olvasói elvárásait

2. kép. L. Mussidius Longus ezüst denariusa, Kr. e. 42. Concordia, Venus Cloacina szentélye, az istennő két szobrával (British Museum, 1843,0116.824)

is szem előtt kell tartania, akik egyszerre várnak „tudományos” és művészeti alkotást az események megindító és érdekes leírásával.³³ A felsoroltak azonban mind csupán külső „kényszerítő” erőként befolyásolják Liviusot, mindezek mellett jóval alapvetőbb érvként magának Liviusnak a *Praefatió*ban (10) megfogalmazott célkitűzését hozhatjuk fel e drámaiság okaként, nevezetesen: olvasói számára szemléltetővé kívánja tenni a történelmet.

A történelem megismerésében különösen az az üdvös és gyümölcsöző, hogy a legkülönbözőbb események tanulságait mint valamely messze látszó emlékművön szemléltethetjük, s kiválaszthatjuk, hogy magunk vagy államunk érdekében mit kell követnünk, s milyen gyalázatosan indult és végződött dolgot kerüljünk.

A történelem „láttatásának” célja pedig az *exemplumok* kövételre való felkínálása olvasói részére. A történelem láthatóvá tevésének kívánságából érthetővé válik, miért van szükség a történelmi események szikárabb narratívájába illesztett dramatizált szituációkra. A történelem így – *in illustri posita monumento* – válik láthatóvá az olvasó számára, az így érti meg az *exemplumok* tanulságát (*exempli documenta*), hogy azt azután élete zsinórmértékéül használja: *inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod vitas*. Az *exemplumok* Livius a megelőző generációk annalista hagyományából „öröklí”, de ő nem elégszik meg pusztán összegyűjtésükkel és továbbadásukkal, hanem – többek között – e történetek dramatizált színre vitelével értelmezi is azokat, s így láttatja tanulságukat (*documenta intueri*). Továbbá a drámai szituációk kidolgozása során azok modalitásához illő drámai beszédeket közöl Livius, amelyeknek két fő típusát különböztetjük meg: egyrészt az *oratio recitát*, vagyis az egyenes idézetet, másrészt az *oratio obliquát*, a függő beszédben közölt drámai megfogalmazású beszédek különböző feldolgozásait. Ezeket a „drámai beszédeket” Livius általában annak érdekében alkalmazza, hogy az adott történetet még inkább elevenné formálhassa, s e történetírói gesztussal a már idézett célt, vagyis a történelem láthatóvá tételét viszi színre.³⁴

Livius leírása explicit módon is utal a színházra, amikor a következőképpen fogalmaz: *Notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit* („Az igénylő eljártsza a bíró előtt ismeretes – sőt általa kitalált – színjátékot”; III. 44, 9). Ahogy Feldherr rámutatott, itt a *fabula* szót ’szindarab’, nem pedig ’mese’ értelemben használja Livius, amit erősít a *perago* ige használata is. Feldherr szerint Livius tudatosan ír úgy Verginia peréről, mint egy színpadi előadásról. Ráadásul Livius olyan drámai szituációt ír le, amely ismert a római színjátszásból. A történet ilyenén drámaivá formálása azonban nem lehet egyedül stilisztikai választás, sokkal inkább kísérlet arra, hogy a történelem és a dráma közti különbségeket áthidalja, vagy még inkább, hogy művészi tudásának kiaknázásával összemosza.³⁵

A szinte színpadi leírások nagy száma Livius történeti művében azt a benyomást kelti, hogy a szerző narratív eszközeit minden bizonnyal befolyásolta a színházi hagyomány. A történelem szemlélhetőségének a színházzal való összekapcsolása elvezethet minket egy izgalmas hipotézishez, amelyet természetesen nem áll módunkban bizonyítani, mégis érdemes lehet eljátszani a gondolattal. Elsődlegesen a történet politikai, jogi és történeti vonatkozásai miatt egy *fabula praetexta*t sejtethetnénk Livius Verginia-epizódjának háttérben. Ezek a darabok a szó modern értelmében „nemzetiek” voltak abból a szempontból, hogy Róma politikai történelmét jelenítették meg a színpadon. Verginia történetét feldolgozó *praetexta* ugyan nem maradt fenn, meglétéről sem tudunk, Lucretia történetét megörökítő azonban igen, és Lucretia halála fontos eleme lehetett Accius *Brutus* című darabjának is,³⁶ és valószínű, hogy a *fabula praetexta* műfaja hatást gyakorolt a történetírásra.

Livius azonban Verginia történetét ennél szembetűnőbben is a színházhoz kapcsolja például az alábbihoz hasonló megjegyzésekkel vagy betoldásokkal: *data uenia seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Nouis est nomen* („félre vonja a Venus Cloacina-szentély közelében álló bódék elé – ma Új Bódéknak hívják őket”; III. 48, 5). Azon túl, hogy az ilyen megjegyzések közelebb hozzák a jelenetet Livius kortárs olvasóihoz, egy színpadi tér bemutatását, körülírását idézik meg. Több olyan elem is található a szövegben, amelyből világos, hogy Livius a késő köztársaságkor Forumjára helyezi a történetet, a kortárs politikai kultúrába. Ilyen a Curia előtt megjelenő tömeg³⁷ motívuma (III. 39, 6; III. 41, 4), a *senatus altercati*ója (III. 39, 2) vagy a *bonorum donatio* (III. 37, 8). Tehát Verginia történetének „előadásához” mintegy díszletként a késő köztársaságkori Rómát, saját jelenét festi le. Az ebben a díszletben előadott „Verginia-dráma” viszont különböző műfajok elemeit, motívumait tartalmazza. Appius azon kísérlete például, hogy Verginiát ajándékokkal vesztegesse meg, kilóg a *praetexta* műfajából, ezt az elemet – az áldozatát sikertelenül megvesztegetni próbáló „gonosz” alakját – Livius a római komédiából kölcsönözhetette.³⁸

A színházi hagyomány hatásának feltételezése Verginius apaságának a kérdését is árnyalhatja: ugyanis Livius a gyereklöpés vádjával a jogi konfliktus abszurdvá válását és ezzel a jog sárba tiprását érzékelteti a „nézővel”; s ezt azzal éri el, hogy a görög komédiák egyik jellemző alapszituációját dolgozza fel. A különböző műfajok jelenléte már önmagában is arra mutat, hogy Livius nem egy konkrét színpadi mű inspirálhatta a történet megírásakor, hanem a késő köztársaságkori mintaolvasót körülvevő színházi kultúra.

Konklúzió

Livius a római történelem két fontos fordulópontjára tehát egy-egy drámai leírással felnagyított epizódot helyez. Ezek közös jellemzői között találjuk egy-egy szereplő női tisztaságot veszélyeztető magatartását, ami magára az állam rendjére fenyegetést jelentő zsarnoki hatalom megjelenésével párosul. Összefüggés sejtethető a zsarnokság foka és az erőszak tényleges bekövetkezése között is. Tarquinius Superbus uralkodása nyílt *tyrannis*, s mint ilyen, az állam korábbi „organikus” rendjének felborulása. Így lehetséges az, hogy egy példamutató matróna erőszak áldozatává váljék. Ezzel szemben a *decemvirek* hatalomátvétele még nem teljes: ahhoz, hogy Appius megszerezze magának Verginiát, perre és jogi ügyeskedésre van szüksége, terve azonban így is meghiúsul. Az erőszak vagy annak lehetősége által teremtett krízis csakis a konfliktus forrását jelentő nő halálával oldható fel. Verginia így válik az állam rendjének helyreállításáért hozott áldozattá, mivel *puccititia*-ja és *libertas*a Livius történeti feldolgozásában hangsúlyosan összekapcsolódik a nép *libertas*ával. Verginia áldozat voltát is csak a nép *libertas*ával összekötve, szimbolikus értelmében aknázza ki a szöveg, tényleges rituális és vallási vonásait csak finoman sejteti. Ennek egyik lehetséges oka, hogy Livius nem a gyilkosság rituális vonását tartja narratívája szempontjából a legfontosabbnak, és a rá jellemző módon a legváratlanabb pontjain racionalizálja a történetet, éppúgy, mint amikor Brutus Lucretia holtteste felett mondott beszédének kivonatos közlését megszakítva így ír:

Ilyen, és gondolom, még nagyobb, a főlháborodás hevében fölidézett szörnyűségek elbeszélésével, amit a történetírónak még előadni is nehéz, föltüzelte a dühögő tömeget (...).

I. 59, 11

A történelmet és a követésre szánt *exemplumot* azonban láttatni kell, ezért az itt is váratlanul előtérbe kerülő racionalizáló történetírói eljárást a szépíró Livius drámaisággal fedi el, Verginia halálával a történet a „nyilvánosság színpadán előadott drámává” válik,³⁹ Verginia pedig rituális áldozatból a drámai szituáció áldozatává.

Jegyzetek

- 1 Langlands 2009, 97.
- 2 Pauw 1991, 33–34.
- 3 A „mintaolvasó” fogalma Umberto Ecótól származik, vö. Eco 2007, 16–17.
- 4 Livius magyar idézeteinél a továbbiakban is Kis Ferencné fordítását használom.
- 5 Harris 1986, 82.
- 6 Gaius *Inst. Frag. Augustodun.* IV, 86. A kérdéshez lásd Nótári 2013, 29–49.
- 7 Harris 1986, 87.
- 8 Mirković 2015, 7; 9–10.
- 9 Mirković 2015, 10–15.
- 10 Mirković 2015, 11.
- 11 Mirković 2015, 13.
- 12 Mirković mindössze ennyit ír az eset kapcsán: „As a plebeian he could not have had *vitae necisque potestas*. She was not born in a legal marriage, because the father was of plebeian social status, i.e. belonged to the social group which had no *ius conubii* until 444 BC. That means that he could not have enjoyed *vitae necisque potestas*.” Mirković 2015, 13.
- 13 Lucretia alakjához és áldozatának kérdéséhez lásd e számban Dobos Barna tanulmányát.
- 14 Langlands 2009, 101.
- 15 Ogilvie 1965, 477 *ad AUC* III. 44–49.
- 16 Kr. e. 444. előtt plebeiusok nem köthettek *conubiumot*, a *pater familias* pedig akkor rendelkezhetett *vitae necisque potestasszal* a gyermekei felett, ha azok *conubiumból* születtek. Mirković 2015, 13.
- 17 Amennyiben a pár egyik tagja nem szabad státuszú, úgy nem jöhet létre *iustum matrimonium*. Ha az anya rabszolga, a *contuberniumból* származó gyermekek az ő jogi státuszát öröklik. Ha az apa rabszolga és az anya szabad, a kapcsolatból született gyermekek szabad születésűek, de törvénytelennek számítanak. A kérdéshez lásd Treggiari 1991, 53.
- 18 „An *audience* of eyewitnesses who observe this action, place it in a suitable ethical category (e.g., *virtus* or *pietas* or *gratia*), and judge it ‘good’ or ‘bad’ in that category; I call this the ‘primary audience.’” Roller 2004, 5.
- 19 A belső hallgatóság fogalma azonos azzal, amelyet Roller elsődleges hallgatóságnak nevez. Chaplin azért használja a belső, illetve külső hallgatóság terminológiát, hogy nyilvánvalóbb legyen a határ a szövegen belüli és a szövegen kívüli hallgatóság, azaz az olvasók közt. Chaplin 2000, 51–52.
- 20 Witzke 2016, 250–251.
- 21 Parker 2004, 564–568.
- 22 Claassen 1998, 76.
- 23 Parker 2004, 588.
- 24 Langlands 2009, 107–108.
- 25 Langlands 2009, 105–106.
- 26 Girard 1979, 11.
- 27 Lennon 2013, 99.
- 28 Robbins 1972, 6.
- 29 Ogilvie 1965, 488 *ad AUC* III. 48, 5.
- 30 Dionysios Halikarnasseusnál Lucretia Rómába megy apjának bevallani a rajta esett erőszakot, halála után a Forum Romanumra viszik. *Róm. Arch.* IV. 71, 2.
- 31 A kérdéshez lásd Girard 1979, 39–67.
- 32 Pauw 1991, 34.
- 33 Pauw 1991, 44.
- 34 Gries 1949, 122.
- 35 Feldherr 1998, *passim*.
- 36 Erasmo 2004, 54.
- 37 Itt nyilvánvalóan a törvényhozói funkció nélkül összegyűlt népről van szó, tehát nem a hivatalos gyűlelekről, hanem *contiókról* ír Livius, melyeknek célja a tájékoztatás volt. A *contio* megléte a Kr. e. 5. századba való vetítése anakronizmus. A *contiók* szerepéhez lásd Hegyi 2018, 58–59.
- 38 Fantham 2005, 217. Továbbá a görög komédiák hatását sejteti az Aristophanés drámáiban is visszatérő elem, a csempészett vagy lopott gyerek motívuma.
- 39 Witzke 2016, 252.

Bibliográfia

- Beare, W. 1951. *The Roman Stage. A Short History of the Latin Drama in the Time of the Republic*. Cambridge, MA.
- Chaplin, J. D. 2000. *Livy's Exemplary History*. Oxford.
- Claassen, J.-M. 1998. „The Familiar Other. The Pivotal Role of Women in Livy's Narrative of Political Development in Early Rome”: *Acta Classica* 41, 71–103.
- Eco, U. 2007. *Hat séta a fikció erejében*. Budapest.
- Erasmo, M. 2004. *Roman Tragedy. Theatre to Theatricality*. Austin.
- Fantham, E. 2005. „Liberty and the People in Republican Rome”: *Transactions of the American Philological Association* 135/2, 209–229.
- Feldherr, A. 1998. *Spectacle and Society in Livy's History*. Berkeley – Los Angeles – London.
- Girard, R. 1979. *Violence and the Sacred*. Baltimore.
- Gries, K. 1949. „Livy's Use of Dramatic Speech”: *The American Journal of Philology* 70/2, 118–141.
- Harris, W. V. 1986. „The Roman Father's Power of Life and Death”: R. S. Bagnall – W. V. Harris (szerk.): *Studies in Roman Law in Memory of A. Arthur Schiller*. Leiden, 81–96.
- Hegyi W. Gy. 2018. „Az értelmezés hatalma. Politika és manipuláció Cicero 4. *Philippicájában*”: *Ókor* 17/3, 58–67.
- Langlands, R. 2009. *Sexual Morality in Ancient Rome*. Cambridge.
- Lennon, J. J. 2013. *Pollution and Religion in Ancient Rome*. Cambridge.
- Mirković, M. 2015. „Patria Potestas or Murder in the Family”: *Belgrade Law Review* 63/3, 5–17.
- Nótári T. 2013. „Remarks on Two Aspects of *patria potestas* in Roman Law”: *Fiat Iustitia* 7/2, 29–49.
- Ogilvie, R. M. 1965. *A Commentary on Livy. Book 1–5*. Oxford.
- Parker, H. N. 2004. „Why Were the Vestals Virgins? Or the Chastity of Women and the Safety of the Roman State”: *The American Journal of Philology* 125/4, 563–601.
- Pauw, D. A. 1991. „The Dramatic Elements in Livy's History”: *Acta Classica* 34, 33–49.
- Robbins, M. A. 1972. „Livy's Brutus”: *Studies in Philology* 69/1, 1–20.
- Roller, M. B. 2004. „Exemplarity in Roman Culture. The Cases of Horatius Cocles and Cloelia”: *Classical Philology* 99/1, 1–56.
- Shepherd, W. R. 1921. *Historical Atlas*. New York.
- Treggiari, S. 1991. *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*. Oxford.
- Witzke, S. S. 2016. „Violence against Women in Ancient Rome. Ideology versus Reality”: G. G. Fagan – W. Riess (szerk.): *The Topography of Violence in the Greco-Roman World*. Ann Arbor, 248–274.